

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК УНИВЕРСИТЕТИ

**ХАЛҚАРО САЙЛОВ
СТАНДАРТЛАРИ**

**ИЛМИЙ-ОММАБОП
РИСОЛАЛАР СЕРИЯСИ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК УНИВЕРСИТЕТИ

Х.И. БОТИРОВ

**ХАЛҚАРО САЙЛОВ
СТАНДАРТЛАРИ**

(оммабоп рисола)

Тошкент – 2021

УЎК: 342.8(041)(575.1)

КБК: 66.77

Б 88

Тошкент давлат юридик университети Илмий-услубий Кенгашининг 2021 йил 30 июндаги 6-сон мажлис баённомаси билан нашрга тавсия этилган.

Х.И. Ботиров

Халқаро сайлов стандартлари (оммабоп рисола) [Матн] / Х.И. Ботиров. – Т.: Тошкент давлат юридик университети, 2021. – 26. б.

Мазкур рисолада халқаро сайлов стандартлари тушунчаси, моҳияти, турлари ва манбалари, Ўзбекистонда халқаро сайлов стандартларига мос сайлов тизимининг ривожланиши ва унинг конституциявий-ҳуқуқий асослари, уларнинг миллий сайлов қонунчилигига имплементация қилиниши каби масалалар ёритилган.

Рисоланинг аҳамиятли жиҳати шундаки, халқаро сайлов стандартлари оддий, содда ва халқчил тилда тушунтириб беришга ҳаракат қилинган. Шунингдек, замонавий инфографикалар асосида ҳуқуқий нормаларнинг моҳияти ёритиб берилган.

Рисола кенг доирадаги китобхонларга мўлжалланган.

ISBN: 978-9943-7400-0-6

© Х.И. Ботиров, 2021 й.

© Тошкент давлат юридик университети, 2021 й.

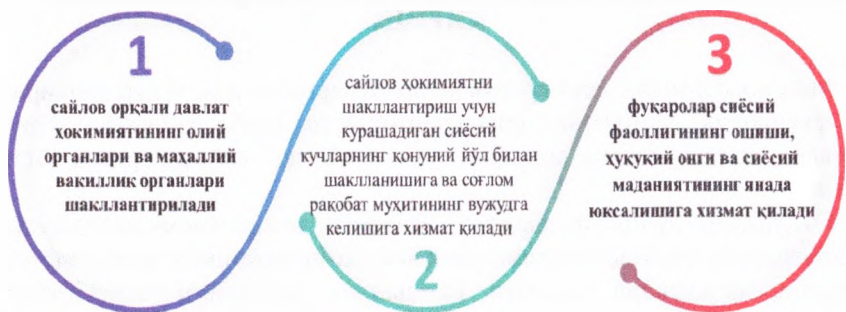
КИРИШ

Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда умум эътироф этилган халқаро стандартларга мувофиқ ўтказилаётган сайловларнинг ўрни бекиёс.

Сайловлар кучли фуқаролик жамияти ва демократик ҳуқуқий давлатнинг ажралмас белгиси, халқ хоҳиш-иродасининг эркин ифодаланиши, фуқаролар жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этишининг асосий шакли ҳисобланади.

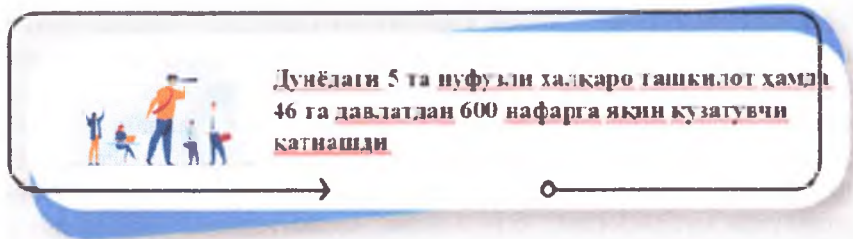
Бугунги кунда давлат ўз миллий ҳуқуқий тизими ва унинг учун мақбул қонунчилик базасини яратар экан, ўзи танлаган йўлнинг истиқболини жаҳоннинг глобаллашув жараёнлари билан уйғунликда кўрмаслиги мумкин эмас. Халқаро ҳуқуқнинг миллий ҳуқуққа нисбатан таъсири анча сезиларли ва муқаррардир. **Халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар миллий ҳуқуқ ва қонунчилик тизимини қўллаш самарали моделларини кўриб чиқиш чоғида кенг тарқалган хатоларни такрорламаслик имконини беради.**

Мамлакатимизнинг сайлов қонунчилиги миллий ҳуқуқий тизимдаги динамик ва изчил ривожланаётган тармоқлардан бири ҳисобланади. Халқаро сайлов стандартлари сайлов соҳасидаги ўзгаришларнинг мустаҳкам асоси ва мезонларидан бирига айланган. Улар демократик сайловларга тайёргарлик кўриш ва уларни ўтказишда очиклик ва ошкоралик, барча даражадаги сайлов комиссияларининг фаолиятида мустақиллик, қонунийлик, коллегиялик, ошкоралик ва адолатлиликка риоя қилиш каби ҳуқуқий категорияларни ўзида мужассамлаштиради. Миллий ҳуқуқий тизим даражасида халқаро сайлов мажбуриятларининг мустаҳкамлаб қўйилиши ва халқаро сайлов нормаларининг амалдаги қонунчиликка татбиқ этилиши мамлакатимизнинг кучли демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш йўлидаги жиддий қадами ҳисобланади. **Маълумки, демократик давлатларда сайлов институтининг аҳамияти қуйидагиларда намоён бўлади:**

Дарҳақиқат, сайловлар демократик қадриятдир. Шу боис ҳар бир демократик давлат халқ ҳокимиятчилигини ушбу қадриятга асосланиб ўрнатади. Ўзбекистонда 2016 йилда президентлик ҳамда 2019 йилда Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига бўлиб ўтган демократик сайлов жараёнлари бунинг ишончли ва яққол тасдиғидир.

2016 ЙИЛДА САЙЛОВНИ КУЗАТИШ УЧУН

Айниқса, ЕХХТнинг Демократик институтлар ва инсон ҳуқуқлари бўйича бюросининг тўлақонли миссияси биринчи марта юртимизга ташриф буюрди. Яъни ушбу халқаро тузилманинг 32 та мамлакатдан келган 200 нафарга яқин вакили – бу, албатта, кичкина гап эмас – айнан демократик тамойиллар асосида сайлов жараёнини синчиклаб кузатиб борди.

Олий Мажлис Қонунчилик палатасига ҳамда халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига ўтказилган сўнгги сайловда эришилган ижобий натижалар

● Ушбу сайловлар халқаро талаб ва стандартларга тулиқ жавоб берадиган янги Сайлов кодекси асосида ўтказилди.

● Биринчи марта сайлов жараёнини бошқариш бўйича автоматлаштирилган тизим ва сайловчиларнинг ягона электрон рўйхати жорий этилди.

● Овозликдан махрум этилган, бироқ оғир ва ўта оғир жиноят содир этмаган маҳкумларга аяқ бор овоз бериш имконияти яратилди.

● Сайловлар очиқлик, ошқоралик ва ҳалоллик тамойили асосида ҳамда кескин қўрашлар остида ўтказилди.

Уларни 70 миндан зиёд маҳаллий қўлатувчилар ҳамда 10 та халқаро ташкилот, 50 та яқин ҳорижий давлатнинг 825 нафар қўлатувчиси, халқаро ва мамлакатимиз очмавий ахборот воситаларининг 1 минг 155 нафар вакили қўзғатиб борди.

I. “ХАЛҚАРО САЙЛОВ СТАНДАРТЛАРИ” ТУШУНЧАСИ, МОҲИЯТИ ВА МАНБАЛАРИ

Халқаро сайлов стандартлари фуқароларнинг сайлов жараёнида фаол иштирок этишларини таъминлашда, кучли фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Замонавий сайлов ҳуқуқи ва сайлов қонунчилигини шакллантириш жараёни **нафақат миллий ҳуқуқий асосларни**, балки **халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган нормаларини ҳам қамраб олади.**

Халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган қоидаларининг устунлиги тан олиниб, демократик даврий сайловларнинг ўтказилиши мамлакатимиз тараққиётини ҳаракатлантирувчи куч вазифасини бажариб келмоқда. Халқаро стандартларга асосланган сайловлар Ўзбекистоннинг халқаро миқёсда обрў-эътиборини оширишда муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Халқаро сайлов стандартлари бир вақтнинг ўзида иккита:

↓ **ҳуқуқни ташкил этувчи ва**

↓ **ҳуқуқни тартибга солувчи юридик вазифани бажаради.**

Шу билан бирга, халқаро сайлов стандартлари фуқароларнинг сиёсий ҳуқуқлари ва эркинликлари, уларнинг татбиқ этилиши ва

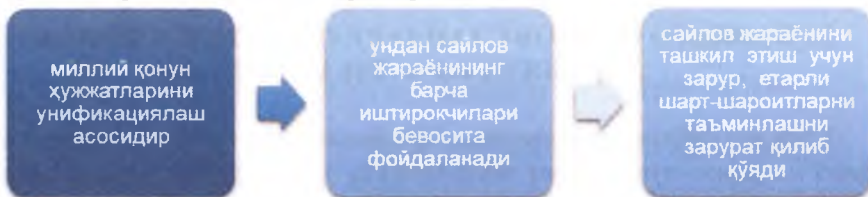
қўлланилишини бевосита белгилайди. Ҳуқуқий адабиётларда таъкидланганидек:

Халқаро сайлов стандартлари деганда, фуқароларнинг сайлов ҳуқуқига оид бўлган сайловларни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича халқаро ҳуқуқ принциплари тушунилади.

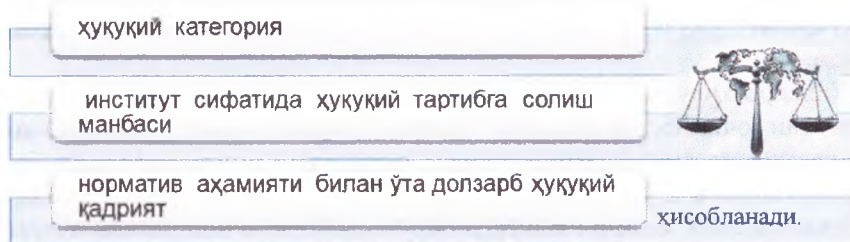

Халқаро сайлов стандартлари ҳам давлатга, ҳам фуқароларга қаратилган. Бунда давлат фуқароларни демократик сиёсий жараённинг табиатига монанд бўлган объектив ҳуқуқ билан таъминлашга мажбур бўлади. Фуқароларга эса муайян юридик имкониятлар, яъни субъектив сиёсий ҳуқуқлар берилиши кафолатланади.

Халқаро сайлов стандартлари:

Бинобарин, “халқаро сайлов стандартлари” тушунчаси:

Демак, халқаро сайлов стандартлари деганда, фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини амалга ошириш ва сайловларни ташкил қилиш ҳамда ўтказишга оид халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган принциплари мажмуасидан иборат институт тушунилади.

ХАЛҚАРО САЙЛОВ СТАНДАРТЛАРИ АКС ЭТГАН ҲУЖЖАТЛАР

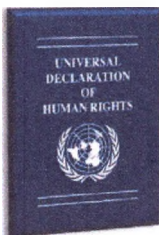

ЕХХТнинг инсонийлик мезонлари бўйича конференцияси
Копенгаген Кенгашининг ҳужжати (Копенгаген, 1990 йил 29 июнь)

Шунингдек,

- ☑ “Аёлларга нисбатан камситишларга барҳам бериш тўғрисида”ги декларация (БМТ, 1967 йил);
- ☑ Ирқий камситишнинг барча шакллари тугатиш тўғрисидаги халқаро конвенцияси (БМТ, 1966 йил);
- ☑ Парламентлараро иттифоқ Кенгаши “Эркин ва адолатли сайлов принциплари тўғрисида”ги декларация (1994 йил);
- ☑ Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Америка конвенцияси (1969 йил);
- ☑ Инсон ва халқлар ҳуқуқларининг Африка хартияси (1986 йил);
- ☑ МДХда иштирок этувчи давлатларда демократик сайловлар, сайловга доир ҳуқуқлар ва эркинликлар стандартлари тўғрисидаги конвенция (Кишинёв, 2002 йил 7 октябрь) ҳам халқаро сайлов стандартлари манбаси сифатида хизмат қилмоқда.

II. УНИВЕРСАЛ САЙЛОВ СТАНДАРТЛАРИ

Универсал сайлов стандартлари умумжаҳон миқёсидаги халқаро ташкилотлар томонидан қабул қилинган нормаларда шакллантирилган умумий сайлов принципларида намоён бўлади.

Универсал сайлов стандартлари илк бор 1948 йил 10 декабрда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан тасдиқланган **Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида** ўз аксини топган.

Декларациянинг 21-модда-сида:

1966 йил 19 декабрда БМТ томонидан қабул қилинган **Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 25-моддасига мувофиқ**, ҳар бир фуқаро куйидаги ҳуқуқ ҳамда имкониятларга эга бўлиши керак:

-
 Ҳам бевосита, ҳам эркин сайланган вакиллар орқали давлат ишларини бошқаришда қатнашиш.
-
 Яъни ва тенг сайлов ҳуқуқи асосида, яширин овоз бериш орқали ўтказиладиган ва сайловчиларнинг эркин ҳолдаги хоҳиш-иродасини таъминловчи чинакам даврий сайловда овоз бериш ва сайланиш.
-
 Ўз мамлакатида умумий шартларда давлат хизматига киришда тенг имкониятларга эга бўлиш.

БМТ хотин-қизлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишга ҳам жуда катта эътибор қаратиб келмоқда. 1952 йил 20 декабрдаги **Аёлларнинг сиёсий ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг 1-моддасида** аёлларнинг ҳеч бир камситишларсиз эркаклар билан тенг шароитларда барча сайловларда овоз бериш ҳуқуқига эгаллиги белгиланган. Мазкур ҳужжатнинг 2-моддасида:

Аёллар ҳеч бир камситишларсиз эркаклар билан тенг шароитларда миллий қонунчиликда белгиланган, сайлашни талаб қиладиган ташкилотларда сайланиши мумкинлигига оид нормалар мавжуд.

Шу билан бирга, БМТнинг 1967 йил 7 ноябрдаги “Аёлларга нисбатан камситишларга барҳам бериш тўғрисида”ги декларациясининг 4-моддасида эса БМТга ҳар бир иштирокчи-давлат аёлларга эркаклар билан бир хил шароитларда ҳеч бир камситишсиз куйидаги:

сайловларда овоз бериш ҳуқуқи ва очиқдан-очиқ сайланадиган органларга сайланиш ҳуқуқи;

барча очиқ референдумларда овоз бериш ҳуқуқи ҳамда давлат лавозимларини эгаллаш, шунингдек, давлат бошқарувининг барча бўғинларида давлат вазифаларини амалга ошириш ҳуқуқларни таъминлашлари лозимлиги белгиланган;

Бундан ташқари, фуқароларнинг сиёсий ҳуқуқларини ҳимоялаш мақсадида уларнинг ирқий камситилишига йўл қўймаслик масалалари БМТнинг 1966 йил 7 мартдаги Ирқий камситишнинг барча шакъларини тугатиш тўғрисидаги халқаро конвенциясида эътироф этилган.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси 1991 йил 17 декабрда “Давлатларда сайловлар ўтказиш давомида миллий

суверенитет ва ички ишларга аралашмаслик тамойилларини ҳурмат қилиш тўғрисида”ги 46/130-сон Резолюцияни қабул қилган.

Ушбу Резолюцияда:

☑ сайловларни ўтказиш жараёнига тааллуқли бўлган институтларни шакллантириш ва уларнинг асосий фаолият йўналишларини аниқлаш;

☑ ҳар бир давлатда конституциявий-ҳуқуқий нормалар ва миллий қонунчиликка асосланган сайлов ўтказишнинг усулларини танлаш фақатгина халқнинг зиммасида эканлиги;

☑ халқаро ҳамжамият томонидан мунтазам ва адолатли сайловлар ўтказиш тамойилнинг самарадорлигини оширишга қаратилган фаолиятнинг асосий мақсади сайловларни эркин ўтказиш ва ўзларининг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ҳамда маданий тизимларини бошқа давлатларга маъқулми ёки йўқми, ундан қатъи назар, уларни ривожлантиришни чеклаб қўйишга йўл қўймаслик ҳамда сайловларни эркин ва одилона ўтказишни таъминлашда **асосий масъулият давлатларнинг ўзига юклатилиши** назарда тутилган.

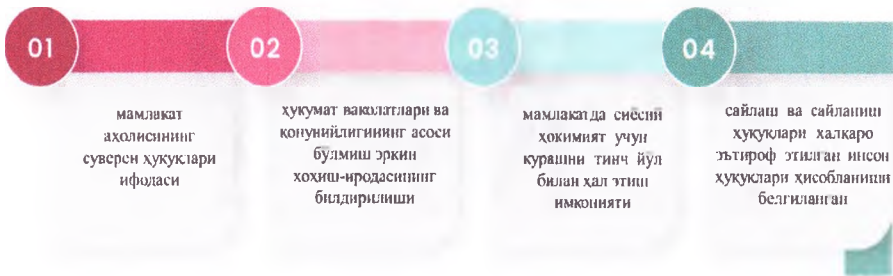
☑

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Сайлов Стандартларини Белгилаб Бериш бўйича сўнгги халқаро нормаси 2005 йил 27 октябрда қабул қилинган БМТнинг Сайловларни Халқаро Кузатиш Принциплари Декларацияси ҳисобланади.

Ушбу декларацияда чинакам демократик сайловлар – бу

Парламентлараро иттифоқ Кенгашининг 1994 йил 26 мартда Парижда, 154-сессиясида қабул қилинган **Эркин ва адолатли сай-**

лов мезонлари тўғрисидаги декларациянинг 1–12-бандларига асосан қуйидагилар сайлов соҳасида давлат мажбуриятлари ҳисобланади:

01. чинакам эркин ва адолатли сайловлар ўтказишнинг институтлари ва ҳуқуқий кафолатларини таъминлаш
02. сайловларни ташкил этиш ва ўтказишда ҳолисона, адолатли ва барқарор механизм ўрнатиш
03. барча фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳурмат қилиш ва уларга риоя этиш
05. яширин овоз бериш принципига риоя қилиш
06. лора бериш ёки бошқа ноқонуний ҳаракатларга йўл қўймаслик
07. сайлов жараёнининг аниқ ва тушунарли олиб борилишини таъминлаш, сайловларда зўравонлик қилиш ҳолатларининг олдини олиш
08. сайлов жараёнига тааллуқли бўлган шикоятларни сайлов органлари ва судлар томонидан тезкор равишда ва самарали кўриб чиқишда қонуний ва бошқа чоралар кўриш

II. УНИВЕРСАЛ САЙЛОВ СТАНДАРТЛАРИ

Қуйида умум эътироф этилган ва халқаро ҳужжатларда мустаҳкамланган принципларга алоҳида-алоҳида тўхталиб ўтамиз.

1. **Умумий сайлов ҳуқуқи принципи** маълум ёшга етган, тўла муомалага лаёқатли, ҳар бир фуқаронинг ҳар қандай умумдавлат сайловида сайлаш ҳуқуқига эга эканлигини англатади. Бунда овоз беришда иштирок этиш ҳуқуқи саводхонлик ёки бошқа таълим билан боғлиқ мезонга боғлиқ бўлмайди.

2. **Тенг сайлов ҳуқуқи принципи** қонун асосида сайловчиларнинг сайлов натижаларига таъсир қилишида тенг имкониятлар яратилиши ҳамда қонун-қоидаларга мувофиқ сайланишда бир хил имкониятлар яратилганлигидир.

3. **Тўғридан-тўғри сайлов принципи** фуқароларнинг давлат органларидаги ўз вакиллари ва алоҳида мансабдор шахслар (мисол учун, Президентни)ни бевосита сайлашга қаратилган ҳуқуқи ҳисобланади.

4. **Сайлов ўтказиш мажбурийлиги ва даврийлиги принципи** сайланадиган лавозимлар муайян муддатни назарда тутишини, бу эса, ўз навбатида, сайлов ўтказиш борасида даврийлик ва мажбурийлик мавжудлигини англатади.

5. **Ўз хоҳиш-иродасини эркин билдириш, яширин овоз бериш принципи** ҳар бир овоз берувчига танлаш ва овоз бериш эркинлиги берилишини, шунингдек, овоз берувчи кимга овоз берганлиги ёки кимга овоз бермоқчи эканлиги ошкор қилинмаслигини англатади.

6. **Сайлов натижаларининг халқ иродасига мувофиқлиги принципи**га биноан сайлов бевосита халқ иродасининг ифодаси эканини англатиб, ўз аксини натижаларда топиши лозим. Бунда овозларни санаб чиқиш ҳаққоний бўлиши ва ҳеч қандай сохталаштиришга йўл қўйилмаслиги керак.

7. **Давлатнинг сиёсий бетарафлиги принципи** сайловлар мустақил сайлов органи томонидан халқаро стандартларга ва амалдаги сайлов қонунчилигига мувофиқ ўтказилиши ҳамда сайлов жараёнига бошқа давлат органларининг аралашшига, ҳар қандай маъмурий ресурслардан фойдаланишга йўл қўйилмаслигини англатади.

8. **Эркин рақобат принципи** мазмунига кўра, бутун сайлов кампанияси сайлов субъектлари, номзодларнинг эркин, тенг рақобати тамойилларига таянади. Бунда сайлов тўғрисидаги қонунларнинг талабларига риоя қилинади, сайловолди ташвиқоти барча шаклларида, шу жумладан, ОАВлардан, сайловчилар билан учрашув ва мажлислардан ва бошқа шакллардан фойдаланилади, шунингдек, сайлов кампанияси иштирокчиларига ҳар қандай таъсир кўрсатиш ҳамда қандайдир имтиёз ва преференциялар бериш тақиқланади.

9. **Фуқароларнинг шахсан ўзлари учун давлат мансабларига эришиш ҳуқуқи принципи**га кўра, ҳар бир фуқаро давлат ҳокимияти органларига сайланиш ҳуқуқига эга.

10. **Овозларнинг ҳаққоний ва тўғри санаб чиқиши** ҳамда **очиқ ва ошкора сайловлар принципининг** мазмунига асосан сайловга тайёргарлик кўриш ҳамда уни ўтказишга доир барча тадбирларда, сайлов куни овоз бериш хоналарида ва овозларни санаб чиқишда сайлов тўғрисидаги қонунларнинг талабларига, ҳаққонийлик, холислик тамойилларига риоя қилинган ҳолда амалга оширилиши лозим. Ҳар қандай кўринишдаги субъективлик ва сохталаштиришга йўл қўйилмайди. Сайловларда миллий ва халқаро кузатувчиларнинг иштирок этиши таъминланиши шарт.

11. **Сайланган номзодларнинг лавозимга киришиши** ва мансабида ваколатлари тугатилгунга қадар қолиши **кафолатлари принципи** қонунчиликка асосан сайланган шахслар ўз вазифаларини бажаришга вақтида киришиши ҳамда шу

лавозимда ваколат муддати тутагунга қадар қолиши учун давлат томонидан барча зарур шарт-шароитлар яратилиши шартлигини назарда ту-тади.

12. Қоидабузарликлар устидан шикоят қилиш имконияти ва фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини бузганлик учун жавобгарлик принципи сайлов субъектларига, номзодларга, сайловчиларга сайлов органи ва сайловни бошқарадиган бошқа органлар томонидан қабул қилинган қарорлар устидан қонунчиликда белгиланган тартибда шикоят қилиш имкониятини таъминлашни тақозо этади.

ЕХХТнинг сайлов принциплари – универсаллик, тенглик, эркинлик, адолатлилик, яширинлилик, очиклик ва ҳисобдорлик ҳисобланади.

Европа Кенгаши Парламент Ассамблеясининг умумевропа сайлов принципларига эса қуйидаги беш принцип: умумий, тенг, эркин, яширин ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи киради. Ана шу принцип ва ҳуқуқларнинг барчаси жамланган ҳолда халқаро сайлов стандартларини ташкил этади.

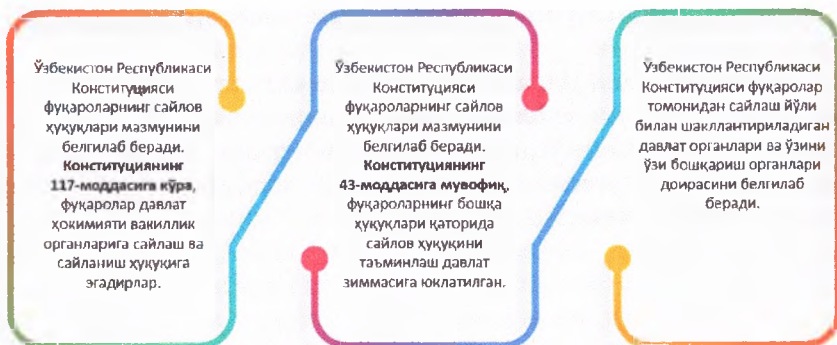
III. ЎЗБЕКИСТОНДА ХАЛҚАРО САЙЛОВ СТАНДАРТЛАРИГА МОС САЙЛОВ ТИЗИМИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА ХАЛҚАРО САЙЛОВ СТАНДАРТЛАРИНИНГ ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ҚИЛИНИШИ

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ҳамда сайлов қонунчилиги замонавий халқаро сайлов стандартлари билан узвий боғланган бўлиб, ўзаро муносиб равишда такомиллашиб бормоқда.

Энг аввало, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси муқаддасида халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган қоидаларининг устуңлиги тан олинганлиги мустаҳкамлаб қўйилган.

Конституцияда фуқароларнинг асосий сиёсий ҳуқуқларидан бири сифатида фуқароларнинг жамият ва давлат ишларини бошқаришда иштирок этиш ҳуқуқи назарда тутилган. Бундай иштирок этиш ўзини ўзи бошқариш, референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш йўли билан амалга оширилади. Ушбу норма Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан қабул қилинган Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 25-моддасига тўла мос келади. Унга кўра, ҳар бир фуқаронинг камситишсиз ҳамда асосланмаган чеклашларсиз ҳам бевосита, ҳам эркинлик билан сайланган вакиллари воситасида давлат ишларини юргизишда қатнашиш ҳуқуқлари ва имкониятларига эга бўлиши мустаҳкамлаб қўйилган.

Умуман олганда, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг амалга оширилиши, бу борадаги кенг кўламли ислохотларнинг ҳуқуқий асоси сифатидаги ўрни куйидаги шаклларда намоён бўлади:

☑ Биринчидан, Конституциямизда ва миллий сайлов қонунчилигимизда, хусусан, Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 25 июнда қабул қилинган Сайлов кодексида сайлов халқ ўз ҳокимияти ва хоҳиш-иродасини тўғридан-тўғри рўёбга чиқаришининг олий ифодаси, давлат ҳокимияти органларини демократик тарзда ташкил этишнинг негизи экани қайд этилади.

Маълумот учун:

Энг илғор халқаро стандартлар асосида қисқа фурсат ичида мустақил Ўзбекистон тарихида илк бор Сайлов кодекси лойиҳаси ишлаб чиқилди ва қабул қилинди. Сайлов кодекси лойиҳасини тайёрлаш жараёнида сайлов қонунчилиги тўлиқ хатловдан ўтказилди. Мамлакатимизда сайловларни ташкил этиш бўйича тўпланган амалиёт умумлаштирилди. Ривожланган давлатларнинг бой тажрибаси ўрганилди. Халқчил нормаларни ишлаб чиқиш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилди. Сайлов кодексини ишлаб чиқишда **50 дан ортиқ хорижий давлатлар**, шу жумладан, Франция, Нидерландия, Канада, Италия, Швеция, Бельгия, Польша, Албания, Беларусь, Озарбайжон тажрибалари ўрганилди. Бугунги кунда 40 га яқин давлатда, хусусан, Франция, Бельгия, Бразилия, Беларусь ва Озарбайжон каби давлатларда Сайлов кодекслари қабул қилинган. Чехия, Россия, Қозоғистонда ягона Сайлов кодексини қабул қилишга бўлган ҳаракат кучайиб бормоқда. Мазкур кодекс тарқоқ ҳолдаги қуйидаги **5 та қонун** (Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида; Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида; Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси тўғрисида; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида; Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида) ва Марказий сайлов комиссиясининг сайловларни ташкил этиш ва ўтказишга оид ўнлаб низом ва йўриқномаларини ягона қонун ҳужжатида мужассам этди.

☑ Иккинчидан, фуқаронинг давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлаш (фаол сайлов ҳуқуқи) ва сайланиш (пассив сайлов ҳуқуқи) ҳуқуқлари Ўзбекистон Конституциясида мустаҳкамланган, уни амалга ошириш тартиб-қоидалари сайлов қонунчилигида аниқ белгилаб қўйилган.

☑ Учтинчидан, Ўзбекистон сайлов қонунчилигида умумий сайлов ҳуқуқи принципи мустаҳкамланган. Ҳар бир фуқаро сайлов кунига қадар ёки сайлов кунига Конституцияда ва сайлов тўғрисидаги қонунларда белгиланган муайян ёшга тўлиши билан давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эга. Ўзбекистон Республикаси Президенти, Қонунчилик палатаси депутатлари ва маҳаллий Кенгашлар депутатлари сайловлари умумийдир. Сайлов кунига ўн саккиз ёшга тўлган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари сайлаш ҳуқуқига эгадир. Умумий сайлов ҳуқуқи фуқароларнинг ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий ва мулкий маъвоқеи, ирқий ва миллий мансублиги, жинси, маълумоти, тили, динга муносабати, машғулотининг тури ва хусусияти каби ҳолатлардан қатъи назар, ҳеч қандай камситишларсиз рўёбга чиқарилади.

*Суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган фуқаролар, шунингдек суд ҳукми билан озодликдан маҳрум этиш жойларида сақланаётган шахслар **сайла-ниши мумкин эмас**. Суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган фуқаролар, шунингдек оғир ва ўта оғир жиноятлар содир этганлиги учун суднинг ҳукми билан озодликдан маҳрум этиш жойларида сақланаётган шахслар **сайловда қатнаш-майдилар**.*

☑ Тўртинчидан, тенг сайлов ҳуқуқи принципи Ўзбекистон Республикаси **Сайлов кодексининг 5-мод-дасида** мустаҳкамланган. Ҳар бир фуқаро – сайловчи бир овозга эга ва бошқа фуқаролар билан тенгма-тенг тарзда ўзининг ана шу овозга эгаллик ҳуқуқини амалга оширади. Ҳар бир сайловчи ўзининг эркин овоз беришда иштирок этиш ҳуқуқидан фойдаланиш мақсадида сайлов участкасига, шунингдек, овоз бериш хонасига тенг асосларда ва ҳеч қандай тўсиқларсиз кириш ҳуқуқига эгадир.

Ҳар бир фуқаро сайловда ўз номзодини кўрсатиш имкониятидан фойдаланишда ҳам тенг ҳуқуқларга эга.

☑ Бешинчидан, Ўзбекистон сайлов қонунчилигида тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи принципи ҳам ўз аксини топган. Фуқаролар сайловда номзод учун бевосита, яъни тўғридан-тўғри овоз берадилар. Ўзбекистон Республикаси Сайлов кодексининг 6-моддасида белгиланганидек, “Ўзбекистон Республикаси Президенти, Қонунчилик палатаси депутатлари, маҳаллий Кенгашлар депутатлари фуқаролар томонидан бевосита сайланади”.

☑ Олтинчидан, Ўзбекистон сайлов қонунчилигида – Сайлов кодексининг 7-моддасида яширин овоз бериш принципи мустаҳкамлаб қўйилган. Ушбу принцип сайловчиларнинг хоҳиш-иродасининг қандай тарзда бўлмасин назорат қилинишини истисно этиш, эркин сайлов учун тенг шарт-шароит таъминлаш каби мақсадларни кўзда тутди. Сайловлар яширин овоз бериш процедурасидан фойдаланган ҳолда ўтказилади.

☑ Еттинчидан, сайловларнинг мунтазамлиги ва мажбурийлиги принципи ҳам Ўзбекистон сайлов қонунчилиги (*Сайлов кодексининг 61-, 67-, 88-моддалари*)да мавжуд. Давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайловлар мажбурий бўлиб, Конституцияда, конституциявий ва сайлов тўғрисидаги қонунларда белгиланган муддат – ҳар беш йилда мунтазам равишда ўтказиб борилади.

☑ Саккизинчидан, Ўзбекистон сайлов қонунчилиги (*Сайлов кодексининг 8-моддаси*)да сайловларнинг очиқлиги ва ошқоралиги принципига алоҳида ўрин берилган. Сайловга тайёргарлик кўриш ҳамда уни ўтказишни сайлов комиссиялари очиқ ва ошқора амалга оширади. Сайлов комиссияларининг мажлислари очиқ ўтказилади. Сайлов комиссияларининг қарорлари оммавий ахборот воситаларида эълон қилинади.

Сайловга тайёргарлик кўриш ҳамда уни ўтказишга доир барча тадбирларда, шунингдек, сайлов куни овоз бериш хоналарида ва овозларни санаб чиқишда Ўзбекистон Республикаси Президентлигига, Қонунчилик палатаси депутатлигига, маҳаллий Кенгашлар депутатлигига номзодлар кўрсатган сиёсий партиялардан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларидан кузатувчилар, оммавий ахборот воситалари вакиллари, бошқа давлатлардан, **халқаро ташкилотлардан кузатувчилар иштирок этиш ҳуқуқига эга.**

☑ Тўққизинчидан, **сайловларнинг эркинлиги принципи.** Фуқароларнинг сайловда иштирок этиши эркин ва ихтиёрийдир. Ҳеч ким уларнинг муайян номзод учун “тарafdор” ёки “қарши” овоз беришга мажбур этиш ҳуқуқига эга эмас. Ҳеч ким фуқарога уни сайловда иштирок этишга ёхуд иштирок этмасликка мажбурлаш мақсадида таъсир ўтказишга, шунингдек, ўз хоҳиш-иродасини эмин-эркин ифода этиши учун мажбурлашга ҳақли эмас. “Сайловда эркин ва яширин овоз берилади. Сайловчиларнинг хоҳиш-иродасини назорат қилишга йўл қўйилмайди. Яширин овоз бериш сайловчининг хоҳиш-иродаси устидан ҳар қандай тарзда назорат қилиш имкониятини истисно этадиган тегишли шароитларни яратиш орқали таъминланади”. Бюллетенни белгилаш пайтида овоз бериш хонасида овоз берувчидан бошқа шахсларнинг ҳозир бўлиши тақиқланади.

☑ Ўнинчидан, мамлакатимизда **ҳақиқий сайловлар принципи** жорий этишга йўналтирилган ҳуқуқий асослар яратилган. Сайловлар халқнинг эркин тарзда ифода этиладиган хоҳиш-иродасини аниқлайди ва унинг бевосита рўёбга чиқарилишини таъминлайди. Ўзбекистон сайлов қонунчилиги сайловчиларга номзодларни танлаш, сайлаш имконини беради. Ҳозирги кунда юртимизда том маънодаги **сиёсий плюрализм, ғоялар хилма-хиллиги ва кўппартиявийлик тизими** амал қилмоқда.

Шунингдек, Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликда айбдор шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўлади.

Сайлов куни ва овоз бериш бошланишидан бир кун олдин жамоатчилик фикри сўровлари натижаларини, сайлов натижалари прогнозларини, ўтказилаётган сайлов билан боғлиқ бошқа тадқиқотларни эълон қилиш (ҳаммага маълум қилиш), шу жумладан ахборот тармоқларига, шунингдек Интернет жаҳон

ахборот тармоғига жойлаштириши тақиқланади. Фуқароларнинг сайлаш ва сайланиш, сайловолди ташвиқоти олиб бориш ҳуқуқларини амалга оширишларига зўравонлик, алдаш, таҳдид қилиш ёки бошқа йўл билан қаршилик кўрсатувчи шахслар, шунингдек сохта сайлов ҳужжатлари тузган, овозларни атайин нотўғри санаб чиққан, овоз бериш яширинлигини бузган ёки ушбу қонун бошқача тарзда бузилишига йўл қўйган сайлов комиссияларининг аъзолари, бошқа мансабдор шахслар, сиёсий партияларнинг вакиллари аъзолари қонунга мувофиқ жавобгар бўлиши белгиланган.

☑ **Ўн биринчидан, Ўзбекистон сайлов қонунчилиги адолатли сайловлар принципи** амал қилиш учун тегишли ҳуқуқий негизга эга. Ушбу принцип сайлов жараёнининг барча иштирокчилари учун тенг ҳуқуқий шарт-шароитни таъминлашга қаратилгандир. Адолатли сайловлар принципини жорий этиш орқали куйидагиларнинг таъмин этилиши кўзда тутилади:

- сайловларнинг, номзодлар ва сиёсий партияларнинг сайлов кампанияларини адолатли ва ошқора молиялаштирилиши;

- овоз бериш ва овозларни санаб чиқиш чоғида ҳалолликнинг таъминланиши, сайловнинг жами яқунларини расмий нашр эттириш йўли билан овоз бериш натижаларидан тўла ва тезкор хабардорликни йўлга қўйиш;

- фуқаролар, сиёсий партиялар номзодлари, сайловнинг бошқа иштирокчилари сайлов ҳуқуқлари ва эркинликлари бузилганлиги устидан қилган шикоятлари судлар ва қонун бўйича тегишли ваколат берилган бошқа органлар ҳамда мансабдор шахслар томонидан сайлов жараёнларининг тегишли босқичлари учун белгиланган муддатлар доирасида тез ва самарали кўриб чиқилиши.

☑ **Ўн иккинчидан, Ўзбекистон сайлов қонунчилигида сайловларнинг мустақил сайлов комиссиялари томонидан ўтказилиши принципи** мустаҳкамлаб қўйилган. Мамлакатимизда сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш, фуқароларнинг сайлов ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш ва ҳимоялаш ҳамда уларга риоя этилишини назорат қилиш вазифалари Конституция ва бошқа қонун ҳужжатларида белгиланган ваколатлар доирасида фаолият юрита-

диган мустақил сайлов комиссиялари зиммасига юклатилган. Сайлов комиссияларини тузиш, уларнинг ваколатлари ва ишини ташкил этиш тартиби қонунларда белгиланади. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси **Сайлов кодексининг 11–26-моддаларида** сайлов комиссиялари тизими, сайлов комиссияларининг ваколатлари, уларнинг ишини ташкил этиш ва ваколат муддатлари қайд этилган.

Марказий сайлов комиссиясининг ўз ваколатлари доирасида қабул қиладиган қарорлари округ ва участка сайлов комиссиялари, давлат органлари, сиёсий партиялар ҳамда бошқа жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар учун мажбурийдир.

☑ Ўн учинчидан, Ўзбекистон сайлов қонунчилигида сайловларнинг ва номзодлар, сиёсий партиялар сайлов кампаниясининг давлат томонидан молиявий таъминланиши принципига амал қилиниши белгиланган. Давлат сайлов кампанияси билан боғлиқ барча сарф-харажатларни ўз зиммасига олади.

☑ Ўн тўртинчидан, Ўзбекистон сайлов қонунчилигида сайловлар ва ташвиқот фаолиятининг давлат томонидан ахборот жиҳатдан қўллаб-қувватланиши принципи назарда тутилган. Давлат сайлов, номзодлар тўғрисидаги ахборотни излаш, йиғиш ва тарқатиш эркинлигини, сайлов жараёнларининг оммавий ахборот воситаларида холисона ёритилишини таъминлайди. Давлат фуқаролар, номзодларга қонунда белгиланган тартиб ва муддатларда қонун йўл қўядиган ҳар қандай шаклда ва ҳар қандай қонуний йўл билан ташвиқот фаолиятини амалга ошириши эркинлигини таъминлайди.

☑ Ўн бешинчидан, сайлов қонунчилигида фуқароларнинг ўз сайлов ҳуқуқлари ва эркинликлари бузилганлиги устидан шикоят қилиши ва бунинг учун тегишли жавобгарлик принципи кўзда тутилган. Фуқаронинг сайлов ҳуқуқлари ва эркинликлари бузилган тақдирда, жабрланган шахс ёки шахслар мустақил судларга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга, қонунда ва бошқа қонун ҳужжатларида тақиқланган ҳаракат (ҳаракатсизлик) содир этганликда айбланган шахслар эса қонунга мувофиқ жавобгарликка тортилади.

ХАЛҚАРО САЙЛОВ СТАНДАРТЛАРИНИНГ ЎЗБЕКИСТОН САЙЛОВ ҚОНУНЧИЛИГИГА ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ҚИЛИНИШИ

Ўзбекистоннинг амалдаги сайлов қонунчилигида асосий халқаро сайлов стандартларининг барчаси имплементация қилинганини юқоридаги маълумотлар орқали гувоҳ бўлдик. Мамлакатимиз бу соҳада зиммасига олган халқаро мажбуриятларини қуйидаги йўналишларда оғишмай адо этиб келмоқда:

☑ Конституциямизга, қонунларимизга, умум эътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ, сайлов жараёнлари иштирокчиларининг сайлов тўғрисидаги ҳуқуқларида кўзда тутилган демократик принциплар ва нормалар ҳимоя этилишини, сайловлар демократик руҳда ўтказилишини, сайловларда фуқаролар ўз хоҳиш-иродасини эркин ифода этишини, сайловларнинг бўлиб ўтганлиги, ҳақиқийлиги ва қонунийлиги (легитимлиги) тан олиншини кўзда тутувчи талабларнинг асосланган бўлишини кафолатлайди.

☑ Сайлов тўғрисидаги қонунлар фақат қонун чиқарувчи ҳокимият (парламент) томонидан қабул қилинади. Сайлов ўтказишни таъминлашга қаратилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ижро ҳокимияти органлари томонидан ўрнатилмайди.

☑ Кўппартиявийлик асосида ўтадиган бевосита сайловлар чоғида барча номзодларнинг эркин рақобатлашуви учун зарур шарт-шароит яратади.

☑ Сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш чоғида фуқароларнинг сайловга доир ҳуқуқ ва эркинликларига амал қилинишини таъминлашнинг ҳуқуқий, ташкилий, ахборот жиҳатдан кафолатлаш тизимларини яратади.

☑ Хотин-қизларнинг сайлаб қўйиладиган органларга сайлаш ва сайланиш борасидаги ҳуқуқларига реал, эркаклар билан тенгма-тенг равишда амал қилиниши имкониятларини таъминлайди. Овоз беришда барча сайловчилар иштирок этиши учун ҳуқуқий кафолат ва шарт-шароитлар яратиш учун зарур қонунчилик чораларини жорий этади.

☑ Сайловчиларни ёши, фуқаролиги, турар жойи, шахсини тасдиқловчи асосий ҳужжати мавжуд экани каби мезонларни кўзда тутувчи, ҳеч бир камситишларсиз амалга ошириладиган муайян қонуний-меъёрий тартиб-таомиллар негизида рўйхатга олиш учун тегишли ҳуқуқий шарт-шароит яратади.

☑ Сиёсий партиялар шаклланишига ва уларнинг эркин қонуний фаолият юритишига кўмаклашади, сиёсий партиялар ва сайлов

жараёнларининг молиявий таъминланишини қонуний жиҳатдан тартибга солади, сайловолди дастурлари қоидаларини эмин-эркин баён эта олиши, сайловчилар эса ушбу фикр-мулоҳазалар билан танишиш асносида кимни ёқлаб ва кимга қарши овоз бериш хусусида бемалол муҳокама юритиши учун тегишли шарт-шароит яратиш мақсадида сайлов кампаниялари эркинлик ва ҳалоллик муҳитида ўтказилишини таъминлайди.

☑ Сайлов кампанияси оммавий ахборот воситаларида, шу жумладан, Интернетда ҳолис ёритилишини кафолатловчи зарур чораларни кўради, сиёсий партиялар ва номзодларнинг ҳеч бир камситишларсиз оммавий ахборот воситаларидан фойдаланишида қандайдир ҳуқуқий ёки маъмурий тўсиқлар қўйилишининг олдини олади.

☑ Ҳуқуқий таълимни ташкил этиш бўйича аниқ чораларни амалга оширади, фуқаролар ва сайлов жараёнларининг бошқа иштирокчилари сайлов тартиб-таомиллари ва қоидалари билан танишишини ва бу ҳақда тегишли билимга эга бўлишини, уларнинг ҳуқуқий маданияти юксалишини, сайлов ташкилотчиларининг малакаси ошишини таъминлайди.

☑ Мамлакатимиз қонунчилиги ва зиммамиздаги халқаро мажбуриятларимизга мувофиқ эркин, адолатли, ҳақиқий ва мунтазам сайловлар ўтказишни ташкиллаштирадиган мустақил сайлов комиссиялари тузилишини таъминлайди.

☑ Фуқароларнинг сайловга оид ҳуқуқ ва эркинликлари бузилишларини, шунингдек зўравонлик, алдоқчилик, таҳдид, кўзбўямачилик каби бошқа йўллар билан фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган сайлаш ва сайланиш ҳуқуқининг эркин амалга оширилишига ҳамда сайловга оид бошқа ҳуқуқларининг рўёбга чиқарилишига тўсқинлик қилувчи шахсларни жавобгарликка тортиш асосларини қонун йўли билан тартибга солишга қаратилган чоратадбирларни амалга оширади.

☑ Сайловларни ташкил этиш ва ўтказишда халқаро ташкилотлар ҳамда шу ташкилотлар таркибига кирувчи хорижий давлатлар билан фаол ҳамкорлик қилади.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикасининг сайлов тўғрисидаги қонунларида эркин демократик сайлов ўтказишнинг асосий қоидалари ва халқаро стандартлари ҳамда фуқароларнинг давлат вакиллик органларига сайлаш ва сайланиши билан боғлиқ конституциявий ҳуқуқлари амал қилишининг кафолатлари мустаҳкамлаб қўйилгани эътиборга сазовордир.

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
I. Халқаро сайлов стандартлари тушунчаси, моҳияти ва манбалари	5
II. Универсал сайлов стандартлари	8
III. Ўзбекистонда халқаро сайлов стандартларига мос сайлов тизимининг ривожланиши ва халқаро сайлов стандартларининг имплементация қилиниши	16

Х.И. БОТИРОВ

**ХАЛҚАРО САЙЛОВ
СТАНДАРТЛАРИ**

(оммабон рисола)

Масъул муҳаррир: Х. Салоева

Муҳаррир: Ф. Муҳаммадиева

Техник муҳаррир: У. Сапаев

Компьютерда саҳифаловчи: Д. Ражапов

Босишга рухсат этилди: 27.03.2021.

Ҳажми: 2 б.т. Адади: 40. Буюртма: № 9.

Тошкент давлат юридик университети

Типография бўлимида чоп этилди.

Тошкент шаҳри, Сайилгоҳ кўчаси, 35-уй.

ИЛМИЙ-ОММАБОП РИСОЛАЛАР МАХСУС СЕРИЯСИ:

- 1) Президент сайловининг ўзига хос хусусиятлари;
- 2) Президентликка номзодларнинг ҳуқуқий мақоми;
- 3) Президент сайловида сиёсий партияларнинг иштироки;
- 4) Сайловолди ташвиқоти;
- 5) Сайловда овоз бериш тартиби;
- 6) Сайловларда очиқлик ва ошкоралик;
- 7) Сайловчиларнинг рўйхатини тузиш тартиби;
- 8) Сайлов ҳуқуқларига оид шикоятларни кўриб чиқиш;
- 9) Сайлов қонунчилигини бузганлик учун жавобгарлик;
- 10) Халқаро сайлов стандартлари;
- 11) Кузатувчиларнинг ҳуқуқий мақоми;
- 12) Марказий сайлов комиссиясининг мақоми;
- 13) Округ сайлов комиссияларининг мақоми;
- 14) Участка сайлов комиссияларининг мақоми.

ИЛОВАНИ ЮКЛАБ ОЛИШ:

